

Др Емилија Станковић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу

УДК: 331.2:648.2(376)
DOI: 10.46793/XXIV-9.0275

НАДНИЦЕ ЗА ЧИШЋЕЊЕ ОДЕЋЕ У АНТИЧКОМ РИМУ*

Резиме

Готово да су све данас познате услуге разних занатлија биле познате и Римљанима. Међу бројним, данас познатим услугама, јесу и услуге хемијског чишћења. Не можемо тврдити да је у Риму постојало хемијско чишћење у модерном смислу, али се не сме занемарити постојање лица *fullo, nis*, и њихових радионица *Fullonica (Fullonicum)*, у којима је обављана специфична врста чишћења и бељења одеће, као и „ваљања“ („згушњавања“) материјала и одеће. О њиховој активности добијамо податке још од античких римских историчара, као што о њима и њиховој делатности постоје правила у најзначајнијем делу Јустинијанове кодификације, *Дигестама*. Њихова активност је одувек била плаћена. Имали су и своја удружења (*collegium*). О томе како и колико су били плаћени, податке добијамо из Диоклецијановог едикта о максималним ценама (*Edictum de pretiis rerum venalium*). У глави VII Едикта обухваћен је највећи број, 76, надница различитих занатлија за рад слободних радника. Чуди чињеница да међу накнадама за рад нема накнада за рад оних који су радили на чишћењу одела и тканина. Надницама за ту врсту рада посвећена је посебна XXII глава Едикта. Ова чињеница могла би указати на посебну важност овог занимања. Најпознатија радионица за чишћење одеће пронађена је у Помпеима, позната под називом *Fullery of Stephanus*.

Кључне речи: *fullo, nis, Fullonica (Fullonicum)*, чишћење, бељење, одећа, „ваљање“.

Римљани су били специфични по много чему, а једна од посебности било је занимање, које данас не постоји, за које се користи латинска реч, *fullo, nis*. Превод ове речи у неким речницима означен је као „ваљар“.¹ Овакав превод није адекватан јер су зантлије о којима је реч поред „ваљања“ и чистиле и белиле одећу. Дакле, послови ових занатлија су се састојали не само у чишћењу одела, што би могло имати карактеристике хемијског чишћења у

* Рад је написан у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Крагујевцу XXI век-век услуга и Услужног права, бр. 179012, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Дивковић, М., *Латинско-хрватски ријечник*, Загреб, 1900, стр. 438.

модерном смислу, већ је реч о специфичној врсти чишћења, бељења и „згушњавања“, односно ваљања материјала и новонаправљене одеће.² Професор Обрад Станојевић у преводу Гајевих Институција (*Gai Institutionum comentarii*) говори о сукнару (фулону).³

Fullo је лице које је поред (чишћења, бељења, „ваљања“), одговорно и за старање о одећи клијената која је прихваћена за чишћење.⁴ *Fullo* су прали и чистили одећу и тканине. Тек саткане тканине су глачали и припремали за шивење, али су такође прали и чистили одећу која је била изношена и запрљана.⁵ Овако велика пажња посвећена овом занимању могла би да чуди. Ипак, то није случај. Ако се зна да су Римљани најчешће носили вунену одећу која је била претежно светле боје, а да је клима била веома топла, разумљиво је да се одећа брзо прљала. Радионице у којима је обављана делатност јављале су се под следећим називима: *Fullonica*,⁶ *Fullonicum*⁷ и *Fullonium*.⁸ Начин на који су ове занатлије обављале своју делатност, у за то опремљеним радионицама, описали су многи антички писци: Плиније Старији (*Plinius seniore*), Марциал (*Martialis*), Петроније (*Petronius*), Луциан (*Lucianus*), Апелиус (*Apuleius*), Като (*Catous*), Варо (*Trentius Varro*), Витрувиус (*Vitruvius*), Сенека (*Seneca*), Фронтинус (*Frontinus*), Лактанције (*Lactantius*).⁹ Велики број одредаба о фулонима и њиховим радионицама, као и одговорности за поверену им одећу налазе се у Гајевим Институцијама (*Gaius Institutiones*) и Дигестама (*Digestae*) као најзначајнијем делу Јустинијанове кодификације (*Corpus Iuris Civiles*). Начин обављања овог за Римљане очито важног занимања познат је и захваљујући цртежима, осликаним зидовима, фулионице (*Fullonica*) која је откривена у Помпејима. Импозантан је и број радионица у Италији (на Апенинском полуострву): 11 у Помпејима, 6 у Остији, 3 у Риму и једна у Фиренци и Херкулануму.¹⁰ Овако велики број *Fullonica* може се објаснити чињеницом да Римљани нису прали своју одећу у кући, изузев оне од платна и постељине.¹¹

² Карајовић, Е., *Диоклецијанов Едикт о ценама*, Крагујевац, 1997, стр. 137.

³ Станојевић, О., *Гај Институције*, Београд, III 143 (фулон је био занатлија који је неговао одећу имућнијих Римљана, обично тако што је потапао у цеђ, затим чистио и глачао); III 162; III 205.

⁴ Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, The American Philosophical Society Independence Square, Philadelphia, 1953, Reprinted 1980, 1991, стр. 479.

⁵ Smith, W., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, London, 1875, pp 551-553.

⁶ D. 39.3.3

⁷ D. 7.1.13.8

⁸ Amm.Marc. XIV.11

⁹ Flohr, M., *The World of the Fullo, Work, Economy, and Society in Roman Italy*, Oxford, University Press, 2013, стр. 14.

¹⁰ Flohr, M., *нав. дело*, стр. 26.

¹¹ Martial, XIV 51

Процес прања је почињао потапањем одеће у кадама, односно базенима, где су их потом радници, најчешће дечаци газили ногама. Римљани, као ни други антички народи нису знали за сапун.¹² За скидање прљавштине користили су различите врсте алкалија. Најчешће је то био урин мушкараца и животиња који је помешан са водом успешно отклањао прљавштину.¹³ Да би имали довољно материјала за чишћење *fullones* су постављали посуде за скупљање урина, на угловима улица, а потом их односили у радионице.¹⁴ О распрострањености и значају прикупљана урина за чишћење несумњиво говори и чињеница да је Веспанзијан увео порез на мокраћу.¹⁵ Овај порез, наравно плаћали су *fullonis*. Као средство за чишћење користила се и специфична врста земље богате калцијумом.¹⁶ Сматра се да је та иста супстанца за чишћење коришћена и у средњем веку.¹⁷ Та земља је имала исто, односно слично дејство, као и друга средства за чишћење (урин помешан са водом), а нарочито је била ефикасна у отклањању масних мрља (прљавштине). Ту земљу Плиније (*Plinius*) означава као „сардинијску земљу“.¹⁸ Након прања одећа је качена да се осуши, а потом је одношена у *fullonica*.¹⁹ Када би се вунена одећа осушила, она је „брушена“ и „подизана“ кожом од јежа, као и неким биљкама које су имале исто својство. Одећа је потом постављана да виси у дрвеним кошарама у које је увођен сумпор да би се боје очувале и поправиле.²⁰ Чишћење одеће и хаљина је у тој мери било важно да су цензори *C. Flaminius* и *L. Aemilius* још 220. године пре Христа, прописали начин на који су пране, односно чишћене хаљине.²¹ Као и остале занатлије и *fullonis* су имали своја удружења, *collegia*.²² Постојање удружења потврђују натписи из Фалера (*Falero*), Сполета (*Spoletum*), Остие (*Ostia*) и Рима (*Roma*), који за њих користе различиту терминологију: *fullonis* из Фалера (*Falero*) користили су назив *sodalitium*, док су *fullonis* из Остие (*Ostia*) и Рима (*Roma*) употребљавали термин *collegium* или *corpus*.²³ Како год, зна се да су удружења водила бригу о својим члановима, па су у том смислу организовали

¹² Smith, W., *нав. дело*, стр. 551-553.

¹³ Plin. H.N. XXVIII 18.26

¹⁴ Martial, VI 93

¹⁵ Гај Светоније Транквил, *Дванаест римских царева*, Веспанзијан 23; на приговор свог сина Тита за ову врсту пореза, Веспанзијан му је новац од првог убирања пореза ставио под нос питајући га: „Осећаш ли какав неугодан мирис? На одговор да не осећа, рече: „Па ипак је то новац од мокраће.“

¹⁶ Plin. H.N. XXVIII 84.91

¹⁷ Flohr, M., *нав. дело*, стр. 103

¹⁸ Plin. H.N. XXV 57

¹⁹ D. 43.10.1.4

²⁰ Plin. H.N. XXXV 50. 57

²¹ Plin. H.N. XXXV 57

²² Smith, W., *нав. дело*, стр. 551-553.

²³ Flohr, M., *нав. дело*, стр. 334.

и сносили трошкове сахране својих чланова, као што су организовали различите састанке и банкете, који су били укључени у шире религиозне активности.²⁴ Дакле, може се рећи да из перспективе *fullonis* локална удружења нису била важна само у најширем друштвеном смислу, већ су могла бити искоришћена како у политичке, тако и у економске сврхе, јер је реч о једној, тада скоро најважнијој „друштвеној мрежи“ која је била важна у професионалном и личном животу.²⁵

Fullo је био одговоран за одећу док је била у његовој државини. Уколико је вратио одећу која је била другачија од примљене или ју је током поступка оштетио могао је бити тужен, *actio ex locato*.²⁶ Чистачи одеће (*fullones*) су дакле, одговарали за *culpa in custodiendo*, односно за сваку кривицу изузев више силе.²⁷ Њихова одговорност је повећана пре свега због могућности злоупотребе. Ова лица су имала и одговорност за погрешан избор, *culpa in eligendo*, јер су своју делатност обављали и преко намештеника, па су самим тим одговорни и за њихов погрешан избор, јер је корист била њихова.²⁸

Да би се схватио значај овог занимања и лица која су обављала послове чишћења, бељења и „ваљања“ одеће, неопходно је објаснити улогу магистрата²⁹ чије су надлежности, неких од њих, биле везане и за делатност ових лица. Једна од најзначајнијих и најстаријих инокосних магистратура био је *praefectus urbi*.³⁰ Увођењем преторске магистратуре ова функција је нестала да би је обновили Август и Тиберије. Тада су они префекту града (*praefectus urbi*) дали у надлежност послове одржавања реда и решавања кривичних дела у Риму.³¹ Септимије Север је надлежност *praefectus urbi* проширио тако што је он, сада био надлежан и за територију 100 миља од града Рима.³² У посткласичном периоду *praefectus urbi* је био на челу административног апарата, као и цивилне и кривичне јурisdикције у Риму, а касније и у Константинопољу. У првој истанци био је судија у споровима чији учесници су били припадници сенаторског реда.³³ Такође су му били подређени

²⁴ Исто, стр. 335.

²⁵ Исто, стр. 337.

²⁶ D. 19.2.13.6; D. 19.2.60.2; D. 19.12.7.2

²⁷ Станковић, Е., Владетић, С., *Римско право*, Крагујевац, 2017, стр. 256.

²⁸ Исто.

²⁹ Магистратуре су државни органи основани у доба републике који су имали различите надлежности, задужени за одређена поља живота. Најважнији магистрати су у тренутку формирања ових органа били: конзули, претори (*praetor*), цензори (*ensor*), диктатори, квестори (*quaestores*), плебејски трибун (*tribunus plebis*), курулски едили (*aediles curules*).

³⁰ Заповедник града Рима, односно особа која је замењивала краља, тј конзуле за време њиховог одсуствовања из Рима.

³¹ Ромац, А., *Рјечник римског права*, Загреб, 1975, стр. 435.

³² Berger, A., *нав. дело*, стр. 644.

³³ Исто.

управници снабдевања (*praefectus annonae*) и управници ватрогасне службе (*praefectus vigilum*). За одржавање јавног реда и мира имао је на располагању мале наоружане јединице (*cohortes urbanae*).³⁴ *Vigiles* су били припадници ватрогасне службе у Риму. У Августово доба су били подељени у седам кохорти, при чему је свака имала по хиљаду ватрогасаца.³⁵ *Praefectus vigilum* је био заповедник ових јединица. *Praefectus vigilum* је такође имао и одређену судску надлежност.³⁶ Та надлежност му је вероватно додељена због тога што су *vigiles* поред своје редовне дужности, обављали и полицијске послове и нарочито за време ноћи.³⁷ Сведочанство о суђењу пред три *praefectus vigilum* у коме је еснаф *fullonis* тражио изузимање од плаћања цене за воду,³⁸ а позивајући се на старе привилегије и обичаје, потврђује чињеницу да је *praefectus vigilum* и његове кохорте биле одговорне за рад *fullonis*-а.³⁹ Дакле, у време када је Рим имао преко милион становника, када су и други градови имали завидни број становника, логична је била потреба за великим бројем *fullonica*, па самим тим и за њиховом контролом, што су успешно обављали *praefectus vigilum*. Држава је и у овој ситуацији пратила живот и уређивала својим ауторитетом односе који су били за њу важни.

О важности *fullonis* и њихових радионица сведочанство налазимо и у једном изузетно важном документу из периода домината. Наиме, Диоклецијан је у низу својих реформаторских подухвата, а све у циљу очувања и побољшања римског царства, донео и Едикт о максималним ценама (*Edictum de pretiis rerum venalium*). Иако овај Едикт није дао очекиване резултате, заустављање инфлације и дивљања цена робе, драгоцен је као извор сазнања пре свега о привреди царства тог доба, производима, њиховим ценама, као и ценама надница за скоро све врсте делатности које су обављане. Јасно се види да су занатство и трговина у провинцијама били подједнако важни као и пољопривреда. Да су у градовима цветали занати који су подизали стандард грађана и квалитет живота, увођење воде, грејања. Више од стотину заната поменути су на натписима у једном градићу на југоистоку Мале Азије, а бар 250 можемо да нађемо у приручнику за астрологију који датира из четвртог века.⁴⁰ Поредешњи цене роба и услуга, као и надокнада које су за обављање рада добијали радници долази се до реалне слике живота људи и њиховог стандарда. Глава VII Едикта посвећена је платама (надницама) слободних радника. У њој се налази за то доба

³⁴ Berger, A., *нав. дело*, стр. 644; Ромац, А., *нав. дело*, стр.435.

³⁵ Ромац, А., *нав. дело*, стр. 615.

³⁶ Berger, A., *нав. дело*, стр. 765; Ромац, А., *нав. дело*, стр. 615.

³⁷ D. 1.15

³⁸ Вода им је била неопходна за испирање у великим количинама.

³⁹ Berger, A., *нав. дело*, стр. 565.

⁴⁰ Бордман, О., Грифин, Ц., Мари, О., *Оксфордска историја римског света*, Клио, 1999, стр. 382.

импозантан број ставки, 76. Ова бројка нам говори да је постојала велика разноврсност заната и послова које су слободни људи обављали. Наведени број занимања није коначан јер постоје још неке главе Едикта којима су обухваћена и нека друга занимања: глава XX у којој су садржане наднице везиља (13 ставки); глава XXI у којој су садржане наднице ткача вунених и ланених тканина (6 ставки) и глава XXII која садржи наднице за чишћење одеће, односно наднице за послове које су обављали *fullonis*. Ова глава садржи 26 ставки. Рад се плаћао по комаду одеће, а на цену наравно, пре свега, утиче квалитет материјала од кога је одевни предмет направљен, као и његова величина, односно количина утрошеног материјала.⁴¹ Сходно Едикту, за рад на једној свиленој туници са капуљачом надница је била 600 денара⁴² колико је добијано и за вунени огртач са капуљачом.⁴³ За огртач од обичног материјала, такође са капуљачом надница је била 100 денара. Овако различите наднице за исту врсту одевног предмета (огртач са капуљачом) нам недвосмислено говоре о вредновању материјала од којих су направљене. Надница за чишћење обичне мушке кошуље износила је 50 денара. Свакако да је оваква надница била последица чињенице да је због величине, а и материјала, радник могао урадити већи број комада него што је то случај када је реч о квалитетнијим и осетљивијим материјалима (свила, вуна). Уопште узев, накнаде за рад ових радника биле су заиста високе у односу на наднице осталих радника, изузев надница везиоца златним нитима на свили, која је износила 1000 денара и надокнада адвокатима од 1000 денара, колико су добијали за вођење спора до његовог окончања, уз одбрану клијента.⁴⁴

Може се закључити да су Римљани познавали, чак у великој мери користили услуге које су пружали фулони (*fullonis*) или сукнари, или ваљари, како су их већ називали. Без обзира на различите преводе речи за коју баш и не постоји адекватна реч у нашем језику, свакако се под овим појмом подразумева, посебна врста занатлија, која се бавила чишћењем одеће, бељењем исте, „згушњавањем“, „ваљањем“ новоизатканих тканина и припремањем за даљу употребу. За ту врсту услуга постојале су посебне радионице, а занатлије су имале и своја посебна удружења. Такође су постојали и посебни државни органи *praefectus vigilum* који су били задужени за правилан рад фулона (*fullonis*).

⁴¹ Карајовић, Е., *нав. дело*, стр. 137.

⁴² Римска валута.

⁴³ Edictum, 22,13; 22,21.

⁴⁴ Edictum, 20,5; 7,73.

*Emilija Stanković, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

FEEES FOR LAUNDRY SERVICES IN ANCIENT ROME

Summary

Almost all the services which are available today in a modern society were also known to the ancient Romans. Among others are the laundry and dry cleaning services. We are not claiming here that dry cleaning existed then in the same form that has been adopted in modern times, but certainly there were laundry workers called fullo, nis who worked in laundry shops called Fullonica (Fullonicum) in which specific forms of clothes cleaning and whitening were performed, as well as the services of finishing fabric by rolling and scrubbing it to remove imperfections from spinning and weaving. We learn about fullo's activities from the scripts of ancient historians, but also a significant part of the Code of Justinian, the Digest, was dedicated to the rules governing thier activity. There we can find that this kind of services was always charged and that fullo even had their association called collegium. The information related to the fees charged for this activity can be found in Diocletian's Price Edict defining the maximum prices of services (Edictum de pretiis rerum venalium). Thus, for example, the Section 7 of the Edict includes the rates of 76 different types of services of various workers and craftsmen, but not the rate for laundry services. However, the Section 22 of the Edict is entirely dedicated to these services which emphasized the importance of this profession in ancient Rome. The most famous laundry shop was in in Pompeii, called Fullery of Stephanus.

Key words: *fullo, nis, Fullonica (Fullonicum), cleaning, whitening, clothes, „rolling“.*